

A BIBLIAI ÉS A TOLKIENI TEREMTÉS

Írta: Miklós Zoltán Hunor

Ez az írás a „Tolkien teremtéstörténete” című, a KRE Hittudományi Karán benyújtott szakdolgozatom egyik fejezetéből készült. Nekem mint keresztyén embernek mindig fontos volt, hogy rácsodálkozhassak Tolkien gondolkodásának mélységére, és a leírt gondolatokra, amelyekben meglátszik az ő személyes hite. Fontos leszögezni, hogy Tolkien katolikus volt, ez az írás pedig eredetileg egy református egyetemre íródott. Az ebből adódó eltéréseket igyekeztem minél jobban kifejtetni, és utánaajárni. Következétesen használok a keresztyén (protestáns használat) és a keresztyény (katolikus használat) szavakat.

A teremtés

A teremtésről alig tudunk valamit. Nagyon sok elképzelés létezik, hogyan történt, történt-e egyáltalán valami. Minden népnek, vallásnak, filozófiai iskolának megvan a maga elképzelése erről. Ma már három főbb csoportra osztjuk az elképzeléseket. Az egyik, hogy valami felsőbb hatalom teremtett mindent; a másik a felső hatalom nélküli, természetes kialakulás; a harmadik pedig ennek a kettőnek az ötvözése. Sajnos a kezdetet nem fogjuk igazán megtudni, csupán sejtéseink lehetnek. Louis Berkhof így definiálja a teremtést (129. o.): *„Isten szabad cselekedete, mely által Ő a saját szuverén akarátának megfelelően és a saját dicsőségére kezdetben előhozta az egész látható és láthatatlan világegyetemet előzetesen létező (pre-egzisztens) anyag felhasználása nélkül, és így adott annak létezését, mely különbözik az Ő saját létezésétől, ám mégis mindig függ attól.”*

Talán pontosabb a svájci teológus, Wollebius megfogalmazása, hiszen a Biblia a „*teremteni*” szót ott is használja, ahol anyagot is felhasznál Isten: *„A teremtés az a cselekedet, mely által Isten létrehozta a világot és mindent, ami abban van, részben a semmiből, részben pedig a természeténél fogva erre alkalmatlan anyagból, az Ő hatalma, bölcsessége és jósága dicsőségének kinyilvánítása végett.”* (Berkhof, 129. o.) De még Wollebius definíciója sem fedti le teljesen a teremtés fogalmát, ugyanis Isten másodlagos okokon keresztül is teremt, például: *„Ha kiárasztod lelkedet, új teremtmények keletkeznek, és megújítod a termőföldedet.”* (Zsolt 104,30) Tehát Isten teremtő cselekvését nem tudjuk pontosan leírni, mivel ez egy titok. (Müller, 155. o.)

A Bibliában szereplő teremtéstörténetek elemzésekor fontos megjegyezni, hogy nagyon sok kérdés van még ezekkel kapcsolatban, amelyek gyakran az alapokat is érintik. Ilyen például az átfogó teremtéstörténet kérdése is, ahol a bibliamagyarázók két részre oszlanak. Az egyik álláspont szerint a Genézisben kettő – különböző eredetű – teremtéstörténet olvasható, a másik szerint ez egy összefüggő, egymást kiegészítő részekből álló történet. Ebben az írásban nem térek ki az egyes érvekre, csupán nagy vonalakban ismertetem a koncepciókat.

Az első elmélet szerint a teremtéstörténet két forrásból állt össze. Ennek alapja, hogy az 1Móz1-2,4a-ig a szerző

következétesen az „Elohim” nevet használja Istenre, míg az 1Móz 2,4b-3,24-ig a „Jahve”-t, továbbá vannak különbségek szóhasználatban, struktúrában, stílusban és fókuszban is. Ha a Biblia egészét nézzük, akkor ennek alapján három szakaszra oszthatjuk a bibliai leírásokat: 1) amelyek a babiloni fogság előtt íródtak; 2) amelyek a fogság után íródtak (pl. Ézsaiás 40-55-ig: témái Jahvének, a világ teremtőjének dicsőítése, illetve szenvedő teremtményeinek panasza); 3) és végül a kései bölcsességirodalomra (pl. Példabeszédek, Prédikátor könyve).

A másik elmélet szerint a teremtéstörténet egy egybefüggő rész – akár egy szerző tollából. Az elmélet helytálló abból a szempontból, hogy az ókori teremtéstörténetek általában kétszer vannak leírva, különböző módon. Ilyen például a babiloni Atrahasis-eposz is. Kétszeresen van leírva, mert két különböző céllal íródott. Ennek az elméletnek röviden az a lényege, hogy a két fejezet kiegészíti egymást. Az első egy általános teremtésről szól, ahol a teremtés egészére fókuszál, a második pedig specifikus, ami konkrétan az ember teremtésére fókuszál, aki az Istenhez közel álló teremtmény.

A keresztyén teremtéshit kialakulása is sok változáson ment át. Jól látható ez a zsinatok határozataiban. Az 543-as Konstantinápolyi Zsinat elítéli azt a tanítást, amely szerint Isten hatalma véges, és éppen annyit teremtett, amennyit tudott. A szintén VI. századi Bragai Zsinat pedig azokat a tanokat ítéli el, amelyek szerint az emberi lelkek és az angyalok Isten lényegéből állnak (5. kánon); továbbá amelyek szerint az ördögöt nem Isten teremtette jó angyalként (6. kánon); az ördögnek nincsen teremtője, hanem a rossz princípiuma és önálló lényege; a teremtményeket az ördög alkotta, és saját erejéből okoz kárt a világnak és az embernek (pl. a rossz időjárással) (8. kánon).

Tulajdonképpen *A szilmarilokban* is kétféle teremtéstörténetet olvashatunk. Az egyik a témánkhoz szorosan kapcsolódó **Ainulindaléban** olvasható, a másik pedig a **Valaquentában**. Tolkien konzervatív nézeteket vallott, így hozzá közelebb állt a bibliai teremtéstörténetek egységként való kezelése. Érdekes, hogy Tolkien nem Isten nevének különbözőségére helyezte a hangsúlyt – bár ő is két nevet használ: *Eru* és *Ilúvatar*, ahol az

Eru feleltethető meg az Elohimnak, mint minden Istene; Ilúvatar pedig a JHVH-nak, mint az ember Istene, vagyis egy sokkal személyesebb név. Az Eru azt jelenti, hogy „Egyetlen”, Ilúvatar pedig annyit tesz: „mindenek Atyja”. A két jelentésből is már jól látszik a kapcsolódás Istenhez, hiszen az Ilúvatar sokkal személyesebb, mint az Eru, és nem is véletlenül használták Ardán az Ilúvatar nevet. Az Isten szó fordítása sok nyelvben szintén értelmezés is egyben. Latinban a *Deus* „égít” jelent, a *Gott* vagy *God* gyökere az indogermán *ghu*, jelentése: „segítségül hívni, imádni”. A szláv *Bog* az iráni *baga* vagy az ó-indiai *bhagab* szóból származik: „javak szétszórtója, úr”. Tolkiennál a neveknek óriási jelentőségük volt. Míg *A hobbitban* körülbelül 40-50 név található, addig *A Gyűrűk Urában* 600 feletti ez a szám – ezek csak személyek, szörnyek és egyéb lények nevei, a helységnevek ezen felül vannak (Shippey, 91. o.).

A teremtésmítoszokról

A világ keletkezésével foglalkozó tudományágat nevezzük kozmogóniának. Hogy mi a műfaja a bibliai teremtéstörténetnek, nehéz pontosan megállapítani, mert lehet saga, legenda, mítosz, népmese, etiológia, elbeszélés és teológiai narratíva is. Karl Barth nagyon találóan ír a teremtésről (43. o.): „A mítosz a legjobb esetben is csak paralellje az exakt tudománynak, azaz a mítosz is csak szemlélteti, ami már előbb itt volt és mindig itt is lesz. A mítosz az élet és a halál, az álom és a felébredés, a születés és a meghalás, a reggel és este, a nappal és éjszaka nagy problémáját ábrázolja. Ez a téma minden időben foglalkoztatja az embert s annyiban időtlen kérdés is.”

Teljesen igazolja ez az állítás a tolkien mítosz és teremtéstörténet kapcsolatát. Ez egy szemléltetőeszköz, hogy a nagy igazságokat – legalábbis egy részüket – mi, emberek is meg tudjuk érteni. Barth szerint, ha be szeretnénk sorolni a teremtéstörténetet valamilyen kategóriába, akkor leginkább mondának nevezhetnénk. Ezt arra alapozza, hogy mindenféle kezdetről szóló történet vagy gondolat csak elképzelés lehet és nem történelmi tény – hiszen senki ember nem volt ott akkor –, de a mi hitünk szerint a bibliai teremtéstörténet valóságos történet is. A szerzőt vagy szerzőket ugyanis ihletett íróknak mondjuk, akik a Szentlélek hatására és sugallatára írtak. Ezekből az

írásokból áll a Szentírás. Ezáltal nem kérdőjelezzük meg a hitelességüket – egyébként, ahogyan a történet igazát sem tudjuk bebizonyítani, úgy a hamisságát sem. A Zsidókhöz írt levél írója éppen ezt fogalmazza meg: „Hit által értjük meg, hogy a világokat Isten szava alkotta, úgyhogy a nem láthatókból állt elő a látható.” (Zsid 11,3). Ehhez pedig személyes hit és meggyőződés kell. Azt pedig, hogy miért van ennyiféle teremtéstörténet, Török István így fogalmazza meg: „saját teremtmény-mivoltunk ismeretében gyökerezik a teremtéshit” (Török, 117. o.). Szerinte a lényeg,

hogy egyrészt csak következtethetünk a teremtésre,

másrészt a teremtés hit kérdése. Tolkien keresztényként azt vallotta, hogy Isten

teremtette a világot. Ez a hit pedig meglátszik a műveiben is, hiszen

mitológiát akart írni Anglia számára, és szeretete volna, ha az

igaz alapokon nyugszik. A Heidelbergi Káté magyarázatához Fekete Károly hozzáfűzi,

„teremtéshit nélkül nincs keresztény hit” (Fekete, 119. o.). Olyan válaszokat kapunk a teremtés történetében, amelyek elengedhetetlenek a kereszténységhez és az üdvösségünkhöz

– többek között például, hogy az ember hogyan lett bűnös. Tehát nem természet tudományos magyarázatokat ad a teremtéstörténet, hanem bemutatja az Atyát és az ember vele való kapcsolatát. Ami itt le van írva, az mind kép, szimbólum, metafora. Török is hasonló fogalmaz meg arról, hogy

hogy kell a teremtéstörténethez hozzáállni (118. o.): „nem a létezés, hanem a lét értelme, nem a világ, hanem az üdvösség szempontjából kell megközelítenünk”.

A Közel-Keleten a teremtés és az özönvíz története a legtöbb kultúrában fennmaradt, többek között a sumér, akkád, egyiptomi területeken. Az ott lakó embereket érdekelték ezek a kérdések. Ezek azonban különböznek a bibliai teremtéstörténettől, mivel a Bibliából hiányzik „Isten családfája” – a *theogónia* –, az istenek közötti konfliktus, az eredeti káosz kérdése, a monoteizmus egyedülivé válása és az emberek felértékelése.

Több típusba lehet sorolni a teremtésmítoszokat. Westermann négy típust határoz meg (86–87. o.):

1) teremtés megformálás vagy munka által; 2) teremtés (nemzés és) szülés által; 3) teremtés harc által; 4) teremtés ige által. Az első kategóriát megtaláljuk a Biblia elején az 1Móz 2-ben. A negyedik is erősen

Kép: 1/2 hobbit [TLV 2008/2009]

teológiai jellegű. A második és a harmadik kategória leginkább a pogány vallásokra jellemző, amelyek körülveték Izraelt. Talán emiatt is találunk ilyesmi utalásokat a Biblia lapjain is, Ézsaiás könyvében például ezt olvassuk: „... Hiszen te vágtad ketté Ráhábot, te döfted le a tengeri szörnyet!” (Ézs 51,9). Itt a káoszhatalmak elleni harcról van szó, amelynek legyőzésével megteremtődött a Rend. Azonban ez nem egy másik isteni hatalomról szól, mint például a babiloni mítoszban, hanem a rendezetlen anyagról és magáról a semmiről. A semmit vagy ezt a rendezetlenséget a bibliai szövegben a „kietlen” szó adja vissza. Ez a szó a többi bibliai használatban negatív jelentést hordoz magában, például Jeremiásnál: „Látom a földet: kietlen és pusztá, és az eget: nincs világossága!” (Jer 4,25), de ott is Istentől függ, és nem tőle független hatalom vagy erő. Láthatjuk, hogy mennyire súlyos ítélet a kietlenség, hiszen az özönvíz után sem lesz kietlen állapotban a föld.

Heiler is négy csoportba osztja az eredetmítoszokat (Heiler, 471–474. o.), ezek nagyjából egyeznek a westermanni listával: 1) a világ spontán keletkezése valamilyen „világtojásból”; 2) a világ keletkezése az istenek nemző aktusából; 3) a világ keletkezése az anyag megformálásából, illetve a káoszhatalmak megkötözése és kozmoszá alakítása révén; 4) a világ keletkezése a semmiből, istenek mágikus szavai vagy varázslása által. Ezeken kívül még egyet sorol ide: amikor nincs keletkezés, hanem csak körkörös mozgás, mint a buddhizmusnál.

Tolkien mítosza

Tolkien teremtéstörténetéről nehéz eldönteni, hogy melyik fenti kategóriába tartozik. Ha jobban megvizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy többé is. Ralph Cecil Wood rámutat a könyve legelején (20. o.), hogy itt nem jó és rossz istenségek csatájáról van szó: Tolkien mitológiája nem dualista szemléletű. „Minden Ilúvatartól származik és vissza is fog térni hozzá minden, még a démoni hatalmak is...” (A szilmarilok, 27. o.) A valák nem a semmiből kezdi a teremtést, hanem van anyag – Ilúvatar által –, amit megmunkálhatnak, de ezt csak harc által tudják megtenni, hiszen Melkor ellenáll nekik.

Tolkien egy alapvetéssel indul: „Ha nincs személyes hited Istenben, akkor arra a kérdésre, hogy »mi az élet értelme?«, nem fogsz választ kapni. Hiszen kinek címzed a kérdést?” (Letters, 310. levél) Ő nem akart semmit sem bebizonyítani, egyszerűen meg akarta ragadni a kereszténység lényegét, hisz ő maga is hitt az Isten általi teremtésben. Michael Martinez öt pontban foglalja össze

Tolkien világának keresztény hátterét: 1) van Isten; 2) Isten teremtette az angyalokat, hogy szolgáljanak neki; 3) Isten teremtette a Földet, benne minden élőlényel; 4) néhány angyal *elbukott* és Isten ellenségei lettek; 5) Istennek van egy terve a világgal.

A bibliai történetben Isten van a középpontban. Nincs más, aki vele együtt teremtene, bár következtethetünk arra néhány Igéből, hogy talán többen is részt vettek a teremtésben (Jób 38, 6-7). Dogmatikailag senki másnak nincs teremtő ereje, csakis Istennek, a Teremtőnek. A *szilmarilok*ban azonban a teremtő munkát az ainuk is végzik: „S akkor azok az ainuk, akik így kívánták, leszálltak a világba az idők kezdetén; mert az ő feladatuk volt, hogy megteremtsék és munkálkodásukkal olyanná tegyék, amilyennek a látomásban látták.” (27. o.) Azonban a teremtés harc által is történt, mivel Melkor szembeszállt az ainukkal, és a saját világát akarta felépíteni. Ezek a harcok formálták a természetet. Ugyanakkor Tolkien maga is vallotta, hogy a gonosznak nincs önálló teremtő ereje! (Letters, 153. levél) Pusztán megrontani tudja az Ilúvatar által megálmodott világot. Mindezt pedig úgy, hogy Ilúvatar nem csak kijavítja, hanem szebbet hoz létre a rontás helyén. Nem manicheista világképről van tehát szó, ugyanis nem két ellentétes erő küzd egymással – jó és gonosz, ahol nem lehet tudni ki fog győzni a végén, már ha egyáltalán győz valaki –, hanem Ilúvatar van egyedül a trónon, aki páratlan, mindenható és mindentudó. Egyúttal önmagában és eredendően semmi sem romlott Tolkien világában, attól lesz valami azzá, mert a gonosz átformálja, saját hatalmával itatja át.

Az *Ainulindaléban* a zene központi szerepet játszik. Ez az eszköz arra, hogy kibontakozzon a teremtés. A mitológiák tanulmányozása közben Tolkien látta, hogy a zene mennyire fontos volt a teremtéstörténetekben. Elég csak a görög mitológiára gondolni. Ott van Orpheusz, aki a zenéjével állatokat szelídített, befolyásolta a természetet... Sőt, a zenéjével visszaszerzi a feleségét az alvilágból, Hádésztól – bár a megadott feltelet nem teljesítette, emiatt újra elvesztette őt. A szírének, múzsák szintén jelentős szereplői a görög mitológiának. A kelta és walesi mitológiában is előbukkan a zene. Általában ez volt a „híd” az emberek és tündérek világa között. Továbbá a zene hindu és japán mitológiákban is előfordul. A Bibliában elsősorban a Zsoltárokban és a Példabeszédekben játszik fontos szerepet, de a jerikói fal ledöntése (Józs 6) is trombiták és egyéb hangszerek által történt. A tolkien *Nagy Muzsika* a finn mitológiát is idézi, ugyanis a Kalevalából a runók

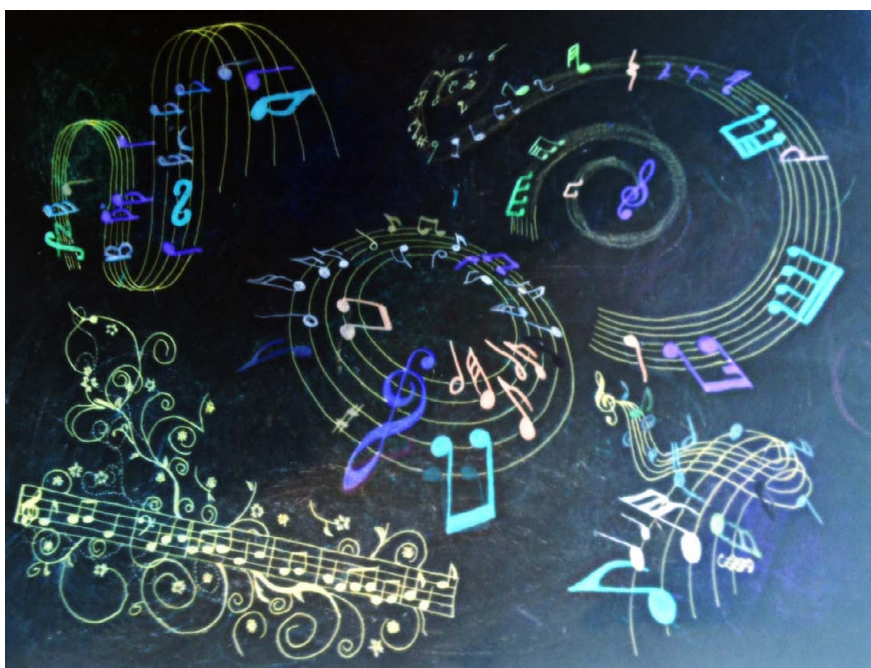
(énekek) visszhangoznak itt, amelyekben Vejnemöjnen megteremti és berendezi a világot.

Az **Ainulindalë** a „szférák zenéjének” fogalmát is felidézi. Boethius „*De institutione musica*” című könyvében három részre osztotta a zenét – fontossági sorrendben: 1) A világmindenség zenéje – „leginkább az égi jelenségekben, az elemek összetételének egymásra hatásában, vagy az évszakok változatos egymásutánjában figyelhető meg” – például bolygók, nagy testek mozgása. 2) Az ember zenéje – „ezt mindenki megérti, aki magába száll”. 3) A hangszerek zenéje – ez magáért beszél. Az ainuk muzsikájában Boethius mindhárom zenéje szerepel. Eru hagyja az ainukat zenélni, bár kérdés, mennyire engedi őket kibontakozni. Ez a zene a világot írja le, tehát a világ végéig szól, amikor Isten egy még nagyszerűbb dallamot hoz majd létre, amit úgy hívunk, „új ég és új föld”.

Források:

- Barth Károly: *Kis dogmatika*. Országos Református Missziói Munkaközösség, Budapest, [1948].
- Bassham, Gregory (szerk.); Bronson, Eric (szerk.): *A Gyűrűk Ura filozófiája*. Édesvíz Kiadó – Bestline, Budapest, 2004.
- Berkhof, Louis: *Systematic Theology*. The Bath Press, Bath, 2003.
- Biblia*. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 2014. Elérés: <https://www.abibliamindenkie.hu/>
- Birch, B. C. (et al.): *A Theological Introduction to the Old Testament*. Abingdon Press, Nashville, 2005.
- Birzer, Bradley J.: *J.R.R. Tolkien's Sanctifying Myth: Understanding Middle-earth*. ISI Books, Wilmington, 2002.

- Boethius a háromféle muzsikáról. *Muzsika* 48. évf. 2. szám (2005. február) Elérés: <https://epa.oszk.hu/00800/00835/00086/1646.html>. Letöltve: 2021.01.19.
- Cabal, Ted (szerk.): *The Apologetics Study Bible*. Holman Bible Publishers, Nashville, 2007.
- Carpenter, Humphrey (szerk.): *The Letters of J.R.R. Tolkien*. Houghton Mifflin Company, New York, 2013.
- Chance, Jane: *Tolkien the Medievalist*. Routledge, London, 2003.
- Drout, Michael D. C. (szerk.): *J.R.R. Tolkien Encyclopedia*. Routledge, New York, 2007.
- Fekete Károly: *A Heidelbergi Káté magyarázata*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.
- Gál Ferenc: *Dogmatika*. Apostoli Tanszék Kiadó, Budapest, 1990.
- Garbowski, Christopher: *Recovery and Transcendence for the Contemporary Mythmaker, The Spiritual Dimension in the Works of J.R.R. Tolkien*. Walking Tree Publishers, Zurich-Bern, 2004.
- Heiler, Friedrich: *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*. Kohlhammer, Stuttgart, 1979.
- Hilberath, B. J. (et al.): *A dogmatika kézikönyve*. Vigilia Kiadó, Budapest, 1996.
- Martinez, Michael: *What are the Religions of Middle-earth?* Elérés: <https://middle-earth.xenite.org/religions-middle-earth/>. Letöltve: 2020.04.09.
- Müller, Gerhard Ludwig: *Katolikus dogmatika, a teológia tanulmányozásához és alkalmazásához*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.
- Pödör Dóra (szerk.), Nagy Andrea (szerk.), Füzessy Tamás (szerk.): *J. R. R. Tolkien – Fantázia és erkölcs: a Magyar Tolkien Társaság jubileumi tanulmánykötete*. Magyar Tolkien Társaság, Budapest, 2012.
- Shippey, Tom: *J.R.R. Tolkien: Author of the Century*. Harper Collins Publishers, London, 2000.
- Tolkien, J. R. R.: *A szilmarilok*. Európa Kiadó, Budapest, 2012.
- Török István: *Dogmatika*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2006.
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Typotex, Budapest, 2010.
- Westermann, Claus: *Az Ószövetség teológiájának vázlatja*. Budapesti Református Teológiai Akadémia, Budapest, 1993.
- Wood, Ralph Cecil: *The Gospel According to Tolkien: Visions of the Kingdom in Middle-earth*. Westminster John Knox Press, London, 2003.

Kép: Eruanna [TLV 2013/2014]

MÁGIA ÉS MÁSODTEREMTÉS

Írta: Karakas Dániel

Tolkien műveit szokás fantasynek titulálni, hiszen emberfeletti (vagy emberalatti) lények népesítik be világát, kik olykor csodálatos dolgokat hajtanak végre, mondhatni mágiát hívnak segítségül. Minden megvan, amit a műfaj kedvelői csak várhatnak: varázslatos fegyverek, sárkányok, titokzatos mágusok, de legtöbbjük működése, a történetben való megnyilvánulása nem olyan látványos, nem olyan központi, mint a napjainkban megjelenő fantasy történetekben vagy filmekben megszokhattuk.

Emlékszem, hogy számomra kisebb csalódás volt, mikor *A Király visszatér* rendezői változatában bemutatott jelenetről, ahol Saruman a botja végéből tűzlabdát lő Gandalfra, kiderült, hogy csak a film készítőinek kitalációja, és Tolkien művében ilyen látványos varázslat – különösen abban a jelenetben – nem történik. Vagy tekintsük Gandalfot, a „mágust”, ki különösen Fehér Gandalfá válását követően jelentős hatalommal rendelkezett, ám a legkomolyabb varázslat, amit láttunk tőle, az néhány faág lángra lobbantása és a Gyűrűlidércek fényvel való elűzése volt.

Tolkien világát egyértelműen körbelengi valamiféle varázslat, a természetfölötti ott lappang szinte összes művének minden oldalán, azonban olyan mélyen beleépül a történetbe, hogy első ránézésre olykor igen nehéz megállapítani, a Professzor mit is tartott pontosan „mágiának” az általa kitalált világon belül, és mi az, ami csak nekünk, hétköznapi olvasóknak a hétköznapi világunkból nézve tűnik annak.

A Pallas nagy lexikona ezt mondja a mágiáról: „*az a csodás hatalom, melynél fogva rejtélyes módon, természetfölötti eszközök segítségével, a természet rendjétől eltérő csodás dolgokat vihetni véghez*”. Ez a jelentés egészen helytálló, azonban feltételezi, hogy létezik egy egzakt megfogalmazása annak, hogy mi a természet rendjének megfelelő, és mi az, ami eltér attól. Ilyen szétválasztást Tolkien természetesen nem tett, hiszen a saját világunk mitikus eredetét és múltját írta meg, és egy ilyen mű esetén alapvetően nem szükséges a fizika törvényeit boncolgatni.

A 155. számú levelében azonban maga Tolkien is bevallja, hogy talán alaposabban kellett volna foglalkoznia ezzel a témával. Ebben a levélben felidézi Galadriel Samuhoz intézett szavait: „*Hiszen ez olyasmi, amit a te néped varázslatnak tart, azt hiszem; bár nem tudom pontosan, ezen mit értesek; úgy látszik, ugyanezzel a szóval jelölik az Ellenség szemfényvesztéseit is. De ez, ha tetszik, Galadriel varázslata. Hát nem azt mondtad, hogy szeretnél végre tündevarázslatot látni?*”

Látszik ebből, hogy amit az egyik nép Ardán varázslatnak tart, az a másik számára magától értetődő, mindennapos.

Kép: Hernádi Janka (Hirfael)

Ahhoz, hogy megértsük, miért van ez, meg kell még vizsgálnunk egy nagyon fontos tolkien fogalom jelentését is: a másodteremtését.

A másodteremtés egyaránt jelenti azokat a csodálatos, „természetfeletti” cselekedeteket, amelyeket olykor a legendárium szereplői hajtanak végre, és azt az alkotói folyamatot, mely egy Középföldrehez hasonló összetettségű kitalált világ kialakítását és tartalommal való megtöltését foglalja magában. Ez utóbbi inkább a filozófia iránt fogékonyakat és az irodalomkutatókat érdekelheti, viszont akik arra kíváncsiak, mi volt Tolkien hozzáállása a mágiához, azoknak mindenképp meg kell ismerkedniük a másodteremtés első jelentésével.

Tolkien műveiben a természetfelettit a másodteremtéssel magyarázza: miképp Eru megteremtette a mindenséget – ez az elsődleges teremtés – úgy az ő gyermekei, főleg az ainuk és a tündék hatalmat kaptak, hogy a rájuk bízott világ teremtését befejezzék, beteljesítsék. Ez a legtokéletesebb alkotási folyamat, és mivel a teremtés folytatása, ezért nyilvánvalóan kívül áll a teremtett világ szabályain. A másodteremtés azonban sosem múlhatja fölül, nem változtathatja meg az eredeti teremtés alapvetéseit, csak kiteljesítheti azt. Melkor és szolgálai többször megpróbálták áthágni ezt a szabályt, de sosem jártak sikerrel.

A másodteremtő képesség inherens, nem tanult, hanem „születéstől” meglévő képesség, mely véges, így el is apadhat, és jellemzően ezt a képességet a valák, maiák és kisebb mértékben a tündék és törpök birtokolják. Ezen népek számára a másodteremtés magától értetődő dolog, lényük része, számukra nincs is talán szükség arra, hogy mibenlétét valaki megmagyarázza. A halandó népek számára azonban ez a képesség szinte elérhetetlen, így rögtön természetfelettivé és rejtélyessé válik.

A 155. számú levélben Tolkien megemlíti két görög kifejezést: *goéteia* (γοητεία – nagyjából jelentése boszorkányság) és *mageia* (μαγεία – nagyjából jelentése varázslás). Ezek többnyire ugyanazt jelölik, ám míg az elsőhöz hagyományosan inkább negatív jelentés társul, addig a másodikhoz inkább pozitív. Tolkien azonban más, sajátos jelentést is kapcsol ezekhez. Az ő nézetei szerint a *goéteia* afféle illúzió, szemfényvesztés (gondoljunk az „Ellenség szemfényvesztéseire”), míg a *mageia* kézzel fogható eredményeket hoz.

A *goéteia* eredeti és tolkien-i jelentéséből adódna, hogy az főleg az Ellenséggel hozható összefüggésbe. Ide tartozik

például, mikor Sauron szemfényvesztéssel csalja törbe Gorlimot, ki azt hiszi, a feleségét látja az ablakban. De eszünkbe juthat, hogy maga Lúthien is vámpírdenevér alakját vette föl, hogy átjusson Angband őreire, így láthatjuk, nem csak a Gonosz él ilyen eszközökkel.

A *mageiáról* már bővebben beszélt Tolkien, mert ez az, ami a legközelebb áll ahhoz, amit ő másodteremtésnek nevezett. A *mageia* ugyanis kézzel fogható eredménnyel bír, és maradandó változást okoz a világban. Ide tartozik a Gyűrűk elkészítése, de az is, mikor Gandalf lángra lobbant egy faágat.

Tolkien láthatólag megtartja a két fogalom alapvető morális irányultságát, ám fontosnak tartja megjegyezni, hogy egy olyan történetben, mint az övé, ahol a szabad akarat, a kísértés és a rossz döntések következménye központba kerül, az efféle kötött jelentéseknek nem igazán van létjogosultsága. Az ő számára a mágia alapvetően egy eszköz, és morális töltetét, mint minden eszköztét, a felhasználás módja határozza meg.

A tündék és az ainuk a másodteremtést arra használják, hogy újat teremtsenek, meglévő dolgokat szebbé

Kép: Matola Szilvia (Hemhet) [Művészeti Pályázat 2020]

tegyenek, tápláljanak, vagy éppen megóvjanak az Ellenségétől (pl. Melian Öve). Olykor azonban ők is áttévednek a morálisan elítélendő oldalra, mint amikor Sauron tanításai alapján Eregion kovácsai elkészítik a Hatalom Gyűrűit. Ezek azért készültek, hogy megóvják a tündék birodalmait az idő múlásától, azonban az idő múlása a természet rendje, így ennek gátat szabni mindenképp a „gonosz” mágia hatáskörébe esik.

A másodteremtés szorosan összefonódik a művészetek vagy mesterségek iránti elhivatottsággal, illetve az ezekben való igen mély jártassággal. Példaként eszünkbe juthat a lórieni tünde-kötél, melyen a szükség pillanatában magától kioldódott a csomó, vagy Erebor titkos ajtaja, mely csak az év egy adott pillanatában nyílt meg. Természetfeletti az, ami ezeket az eszközöket működteti, vagy „csupán” ravasz tudomány? Ez az továbbá, ami akár a laikus hobbitok számára is nehezebben megfogható, körülírható, hiszen összhangban van a természettel és az őket körülvevő világgal, és bár csodálatos, nem hivalkodó.

Az Ellenség mágiája ennek gyökeres ellentéte. Az ő célja ugyanis nem a teremtés, hanem a pusztítás, nem a szép megtartása, hanem kicsúfolása. A gonosz a mágiát nem csak mint eszközt használja, hanem önmagáért szereti és vágyik rá, mert hatalom forrása, amivel uralkodhat mások felett. Az efféle mágia mindig elítélendő. Tolkien számára a mágia lehető legszörnyűbb és legelítélendőbb formája a szabad akarát elnyomása. Ennek tökéletes példája az Egy Gyűrű, mely mint eszköz pontosan ezt a célt szolgálja.

Tolkien ráadásul az Ellenség mágiáját a kezdetektől fogva összekötötte a Gép fogalmával, azzal, ahogy a határtalanul fejlődő „tudomány” szép lassan felemészti a természeti világot. A Gép mágiájának célja a minél gyorsabb tempó, a minél hatékonyabb munka, és az, hogy a mágia minél közelebb hozza a vágyott célt és annak elérését, minél kevesebb befektetett energiával, mindezt persze a környező világ kárára. Műveiben az Ellenség mágiája gyakran jelenik meg ilyen köntösben: gondoljuk Orthanc vermeire, vagy akár Angband és Morgoth birodalmának legkorábbi ábrázolásaira (pl. vasból kovácsolt sárkányok az *Elveszett mesék könyvében*).

Ez utóbbi, azaz a gonosz mágiája még a tündék és törpök leleményességénél is közelebb áll ahhoz, hogy inkább tudománynak, mint természetfelettinak nevezzük. Saruman felrobbantja Kürtvár falait, ám ehhez csak megfelelő kémiai anyagokat kell összekeverni, nincs szükség a szó szoros értelmében vett varázslatra. Morgoth számtalan szörnyeteket teremt Angband mélyén sötét akarata által,

ám ez utóbbi is magyarázható lenne alapos génmutációk sorozatával, ami egy hobbit szemében továbbra is mágia lenne, de például egy mai ember számára már többnyire felfogható folyamat.

Mindezek alapján talán jól láthatjuk, miért volt olyan nehéz a Professzor számára is, hogy meghatározza, történeteiben mi a mágia. Látványos varázslatokat nem nagyon kapunk tőle, viszont kapunk filozófiai mélységet a jóról és gonoszról, a köztük lévő vékonyka határról, illetve a művészetéről mint a teremtés eszközéről. Mindezzel onnantól válik valóban természetfelettivé, hogy viszonyítási alappá a halandó embereket vesszük.

A halandó népek Tolkiennál nem rendelkeznek a mágia ajándékával. Ők csak akkor képesek a természetfelettre, ha valamilyen más, külső forrásból szert tesznek a másodteremtő hatalomra. Ilyen források például a Hatalom Gyűrűi, melyek használata azonban az ő esetükben mindig katasztrofálisnak bizonyult.

Tolkiennál éppen ezért nem is nagyon találkozunk olyannal, hogy egy halandó mágikus hatalommal rendelkezne, vagy ha látszatra mégis, annak mindig bonyolultabb magyarázat áll a háttérben. A mágusok nem emberek, hanem emberi testet öltött maiák. Aragorn gyógyító ereje esetleg visszavezethető tünde felmenőire, vagy, ahogy a 155. levélben Tolkien is utal rá, akár tudományosan is magyarázható, és betudható gyógyító hipnózisnak. Ebben a tekintetben Tolkien meglehetősen konzisztensnek mutatkozott, ám így is akadnak kérdéses elemek. A sokat emlegetett levélnek van egy elküldetlen utolsó bekezdése, melynek végére a professzor az alábbi mondatot biggyesztette: „*De talán a númenoriak »varázslatot« használtak a kardjaik készítéséhez?*”. Ezzel valószínűleg a hobbitok által a Sír buckákban talált pengékre (is) utalhat, melyek valóban különleges tulajdonsággal bírtak, hiszen képesek voltak megsebezni a Boszorkányurat. Ugyancsak kivételes eset Beorn, ki „bőreváltó” lévén képes volt medve alakját felvenni. Az ő esetében a kifogás, ha úgy tetszik, az lehet, hogy ő *A hobbit* egy szereplője, mely történetet Tolkien eredetileg nem szándékozott belevonni az általa írt mítoszba, és ezért olyan dolgokat is beleírt, amiknek a szigorúbb szabályok alapján felépült nagyobb történetben nem sok keresnivalója lett volna.

A néhány kivételt leszámítva azonban kimondhatjuk, hogy az emberek mágiával való kapcsolatának határa az, hogy varázslatos erővel felruházott tárgyakat birtokolnak és használnak. Ez azonban Ardán sosem egy biztonságos dolog, és hogy miért, arra Tolkien a *Morgoth-elemnek* nevezett jelenségben ad választ. Ennek lényege, hogy

Morgoth hatalmának nagy részét arra használta, hogy átítassa vele Arda anyagát, megrontsa azt, és ezáltal gonosz lényegét elkülöníthetlenné tegye attól. Tolkien elmondása szerint ez ahhoz hasonlatos, ahogy Sauron elkészítette az Egy Gyűrűt: Morgoth egész Ardát változtatta a maga gyűrűjévé. Ez azért fontos, mert így az emberek, kik csak Arda anyagából készített „varázstárgyakon” keresztül juthatnak a mágiához, okvetlenül részben vagy akár egészben Morgoth erejére építenek. Ezzel is magyarázható, hogy nem csak a varázstárgyakból eredő hatalom rontja meg őket – miképp a hatalom gyakran önmagában is megrontja birtokosát –, hanem bizony egyenesen Morgoth gonosz befolyása az, ami legjobb szándékait is kicsavarja előbb-utóbb. Azt is érdemes megfigyelni, hogy ahányszor Tolkien embereket mint varázslókat (eredetiben *sorcerer*) említ, azokat mindig a gonoszhoz társítja, és ezek az illetők mindig inkább az Ellenség oldalán állnak.

A mágia természetére még több magyarázatot találhatunk, ha eszünkbe jut, hogy Tolkien különválasztja a Látható és Láthatatlan világot: a halandók világát és a szellemi lényekét. Bár a legtöbb nép a Látható világban él és mozog, egyesek számára elérhető a Láthatatlan világ is, mely a halandók által tapasztalható létezés kiterjesztése. Számos dolog, mely a Látható világban csodálatosnak tűnik, valójában a Láthatatlan világból eredeztethető, és az ottani „kiterjesztett” szabályok szerint nem feltétlenül mondható természetfeletti. Annak ellenére azonban, hogy a Láthatatlan világ a Látható kiterjesztése, Tolkien elkülöníti a kettőt. Elrond szavai erről: „*És itt, Völgyzugolyban él még néhány a legkeményebb ellenségei közül; a tündék bölcsei, az eldák fejedelmei, akik a végtelen Tengeren túlról tértek vissza. Ők nem félnek a gyűrűlidércektől, mert aki valaha is élt a Boldog Birodalomban, az egyszerre két világban lakik, és hatalma van a Láthatókon és Láthatatlanokon egyaránt.*”

Ez az idézet még egy dologra rávilágít: a tündék népén belül is voltak olyanok, akik jelentősen nagyobb hatalommal rendelkeztek társaiknál. Míg az egyszerű tünde varázslattevő képessége többnyire kimerült abban, hogy olykor többet észlelt a világból, mint a halandók, vagy olyan eszközöket tudott gyártani, melyek feszegették a fizika határait, addig néhányak ennél sokkal többre voltak képesek. Ők voltak a Bölcsék, kiknek tudása a világról, és hatalma afelett a legközelebb állt ahhoz, amit mágiának nevezhetünk.

Összességében elmondhatjuk, hogy Tolkien történeteiben a mágiát a szereplőihez hasonlóan inkább eszközként, semmint önmagáért alkalmazta: segítségével jobban meg tudta mutatni számunkra, miben különbözik a Jó és a Rossz, és hogy az alkotás folyamata, ha valaki elég magas szinten műveli, már-már természetfeletti cselekedetté válik. Arra is rávilágít a mágia által, hogy a „természetfeletti” viszonyítás kérdése, és hogy Ilúvatar különböző gyermekeinek alapjaiban más a kapcsolata a természeti világgal. A mágiát jóval visszafogottabban kezeli, mint az évek során a nyomdokaiban alkotó írók nagy része, és mint oly sok mindenben, a Professzor ebben is inkább a dolgok mélyebb jelentésére próbál rávilágítani, mintsem hogy a természetfölöttit „csak” szórakoztatásunkra használja.

Források

- Carpenter, Humphrey (szerk.): *The Letters of J.R.R. Tolkien*. Mariner Books, Boston, 2000.
- Martinez, Michael: *Középfölde életre kel*. Bestline, Budapest, 2004.
- Pallas Nagy Lexikona*. Elérés: <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/066/pc006691.html#3>. Letöltve: 2021.01.14.
- Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.

A Magyar Tolkien Társaság működéséhez és programjaink, kiadványaink létrehozásához önkénteseink munkája mellett szükséges a programok és kiadványok saját bevétele, illetve a támogatóink által felajánlott adományok is. A rendezvények elmaradása miatt most utóbbiaknak a szokásosnál is nagyobb a jelentősége.

Kérjük, ha megteheted, te is támogasd a munkánkat:

- Lehetőséged van az MTT-nek ajánlani fel adód 1%-át. Adószámunk: 18178209-1-43.
- Bármikor támogathatod az egyesületet tetszőleges összeggel is, banki átutalással: számlatulajdonos: Magyar Tolkien Társaság; számlaszám: 10918001-00000091-16610002. A közleményben tüntesd fel, hogy „adomány”.
- A nyomtatott *Lassi Laurië* megjelenését támogathatod saját példányok megrendelésével, illetve célzott adománnyal. Célzott adományt is a fenti számlaszámon tudunk fogadni, ilyenkor a közlemény „adomány Lassi Laurië nyomtatására” legyen!

Minden támogatást hálással köszönünk!